Doina *BUTIURCA*

„...PILAT [...] LUÂND APĂ ŞI-A SPĂLAT MÂINILE...” ÎN CONTEXTUL ANTROPOLOGIEI CULTURALE

Dintr-o perspectivă generală, limba, personalitatea și mentalitatea alcătuiesc trinomul conceptual de bază al antropologiei culturale. Judecând lucrurile din perspectiva raportului de inducție reciprocă dintre conceptele de limbă, mentalitate și personalitate, observăm că cele trei compartimente au în comun, în linii mari, comportamentul uman și sunt consubstanțiale prin cultură. Margaret Mead (1901-1978), cea mai influentă elevă a lui Boas, inspirată de ideile lui Freud, pledează pentru condiționarea culturală a personalității – spre deosebire de Ruth Benedict (1887-1948), care, sub impactul unor lecturi din Nietzsche, susținea condiționarea culturii de către personalitate („personality writ large” era constructul conceptual prin care Ruth Benedict definea cultura drept „hartă extinsă a personalității”). Durkheim observa că însuși mediul fizic al unui individ este în intregime culturalizat, în raport cu societatea din care face parte. Fundamentele conduitei, ale moralei nu-i sunt date individului în sens fizic, ci cultural, începând din primii ani de viață. Pe acest prim tipar se grefează, ulterior, cultura proprie, variantele individuale ale conduitei, în context macrosistemic (prin raportare la modelul social, religios etc.).

Între limbă și modelul cultural se pot stabili cel puțin două tipuri de relații: 1. relații logice, bazate întotdeauna pe o dialectică a corelației și / sau a opoziției și 2. relații analogice.

Structurile frazeologice dezvoltate pe sfera semantică a părților corpului omenesc sunt o ilustrare a

BDD-A20581 © 2010 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:03 UTC)

ideii că alter-egoul uman şi-a depăşit în semnificaţie ipostaza primară, a omului ca entitate. Aceste structuri omogene ne conduc, din perspectivă diacronică şi diastratică, de la un „denominator semantic" prototipic la realizări variabile, dispersate în câmpul culturii, al mentalităţilor şi al comportamentului. Sunt încărcate de etic, religios, economic, de dinamica istoriei înseşi etc. Implicaţiile subiective ale limbajului corpului, înţeles ca o condiţie *sine qua non* a formării individului pe scara evoluţiei sale ontologice, sunt asigurate, înainte de toate, de spiritul uman şi se află într-o strânsă legătură cu conceptul de cultură. Mai mult decât atât, devine funcţională o modalitate de extindere a conceptului, de la entităţile individuale la entităţile colective şi, implicit, o modalitate de abordare a limbii din perspectiva dinamicii manifestării şi a antropologiei culturale. Limbajul „mâinii" fixează cadrele cele mai largi de manifestare a dinamicii personalităţii, ale implicării în manifestare şi mai puţin nivelurile (conştient, subconştient), compartimentele (afectivitate, cogniţie, voinţă) – acestea revenind limbajului „capului", respectiv, al „inimii".

Dintre cuvintele care denumeau părţile „corpului" – în antichitatea greco-latină – luăm în considerare lat. *manus*, lexem de mare productivitate frazeologică, omniprezent prin semantică şi vitalitate, într-o bună parte a limbilor Europei. Este un element care desemnează deopotrivă noţiuni aparţinând lexicului comun, biologiei, moralei, armatei, autorităţii, mentalităţilor etc., fiind legat, pe de o parte, de valorile materiale, iar pe de altă parte, de cultură. Diferenţele, vizibile încă din limba latină, sunt de nivel lingvistic, de reprezentare şi de conceptualizare: *manus* din sintagmele „*per manus tractus, servatur*" (Caesar) – „fiind tras de mână este salvat" şi „*traditae per manus religiones*" (Titus Livius) – „credinţe transmise din tată în fiu" are nu numai coduri stilistice diferite: *manus* apare în două contexte care nu au acelaşi referent, nu ilustrează acelaşi concept şi nu conservă aceeaşi semnificaţie, dar au acelaşi „denominator semantic" (Angela Bidu-Vrânceanu) prototipic (manus). Prima sintagmă denumeşte sfera manifestării fiinţei umane, iar cea de a doua, domeniul mentalităţilor. Şi exemplele ar putea continua: *manus dextra* şi *manus sinistra* au caracteristicile „bivalent / opoziţional" în lexicul comun. Pe acestea se vor fundamenta, în diferite religii şi în artă, paradigmele simbolice ale limbajului „mâinii" şi nu numai. Ceea ce face din formele date acel „ceva identic" este dobândit doar prin legătura semantică cu un *designatum* unic, la nivelul *Nomina Anatomica.* Şi exemplele ar putea continua. Informaţiile sunt deosebit de bogate şi au izvoare dintre cele mai variate.

Cercetarea noastră nu îşi propune să aprofundeze formele lingvistice numai după criteriul dispersabilităţii sau al evoluţiei, în diacronie, şi nici după matricea etimologică; nu are în vedere definirea culturii în sine şi nici sensul strict al entităţilor lingvistice independente, ci dinamica aces-

BDD-A20581 © 2010 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:03 UTC)

tora, în câmpul mentalului şi al culturii, într-un sistem de relaţii ordonat de caracteristicile unui „denominator semantic". Cu toate că unele dintre studiile de specialitate s-au orientat spre aspectele privind invazia noţiunilor abstracte ale culturii în domeniul limbii – situaţie în măsură să izoleze lingvistica în cadrul celorlalte discipline umaniste –, antropologiei lingvistice îi revine sarcina de a cerceta implicaţiile obiective şi subiective ale limbajului într-o anumită mentalitate şi / sau cultură. Fundamental, un „denominator..." prototipic dezvoltă semnificaţii dintre cele mai variate – revendicate de natura referentului. Proprietăţile distribuţionale ale substantivului *manus,* de exemplu, sunt legate, semantic, de contextele de conceptualizare. Într-un context minimal este bivalent (lat. *manus dextra, lat. manus sinistra*). Înaintea lui Strauss, Boas a subliniat rolul care revine activităţii inconştiente a spiritului în producerea limbajului. Studierea limbii era concepută ca o *paradigmă pentru analiza tuturor celorlalte sisteme simbolice*. Studiul structurilor mentale inconştiente poate fi realizat prin limbaj, prin instituţii – în antropologie, tot aşa cum limbajul „corpului" poate fi studiat prin raportare la câmpul culturii – în care se reflectă şi pe care o reflectă (pe lângă formele materiale), fie şi numai parţial. În al doilea rând, studiul sistemic al dinamicii unui „denominator semantic" prototipic devine mult mai prolific în limbile şi în culturile înrudite: noţiunea de instrument, noţiunea de reciprocitate – în cazul lui *manus*, relaţia logică – la nivelul mentalităţii latine, dintre „manus" şi *domus* – asocierea cu principiul feminin de guvernare a lumii, caracterul simbolic, dar mai cu seamă relaţia material – spiritual, stabilită în tradiţie latină printr-o retorică a analogiilor, sunt aspecte pe care le regăsim în limbile romanice (şi nu numai!). Acest tip de consubstanţialitate sistemică, denominator semantic, pe de o parte, limbă – cultură, pe de altă parte, este menţinut în subsidiar prin câteva caracteristici. Prima ar fi aceea teoretizată de antropologia modernă – cu aplicaţie la domeniul culturii – *transmisibilitatea*. Este o caracteristică explicitată prin dezvoltarea unor serii de enunţuri – diacronic şi diastratic repartizate – în arii diferite de mentalitate şi de cultură. *Manus* era un substantiv propriu-zis, de declinarea a IV-a, numărabil, compatibil cu opoziţia gramaticală de număr singular / plural şi aparţinea vocabularului fundamental. Deşi în limba latină substantivele de declinarea a IV-a erau, de regulă, de genul masculin, *manus* este de genul feminin, asemenea lui *domus* (casă). Se definea prin următoarele proprietăţi semantice: parte a corpului / bipoziţional / opoziţional / care este specifică omului / instrument.

Manifestare şi interacţiune. Tipurile de manifestare, de implicare sau nonimplicare ale individului, mentalitatea etc. au, aşadar, la origine un tipar cultural, pe fundamentele căruia se grefează personalitatea. Tiparul de cultură parental (matern / patern / tutorial) reprezintă „matricea", acea con-

BDD-A20581 © 2010 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:03 UTC)

figuraţie psihologică numită de Kardiner „personalitate de bază". Raportul sistemic dintre limbă şi personalitate obiectivează interacţiunea socială între indivizi, între fiinţă şi celălalt. Este contextul în care personalitatea se defineşte ca aglutinare de roluri şi de aplicări proprii de statut unui sistem social, printr-o tipologie variată a manifestării şi a modelului cultural.

„Mâna" a ocupat un rol important în definirea personalităţii prin activităţile creatoare, context în care „denominatorul semantic" a dezvoltat, analogic, semnificaţii dintre cele mai nuanţate. În tradiţia limbilor din Extremul Orient, implică ideea de activitate – concretă sau abstractă, obiectivă sau subiectivă –, caracteristică pe care o regăsim în limba latină şi în întreaga mentalitate romanică: lat. „portus manu facti" (Cicero) – rom. „porturi create de mâna omului"; „mea manu scriptae litterae" (Cicero) – rom. „scrisoare scrisă cu mâna mea" etc. Aceeaşi perspectivă de antropologie culturală poate fi luată în considerare şi în alte tipuri de implicare directă – rom. „cu propriile mâini", „lucru de mână", „broderie de mână" – sau metaforică a „mâinii", la realizarea operelor ce alcătuiesc un patrimoniu cultural: fr. „mettre la main à la pâte" – a-şi aduce contribuţia la o operă, fr. „à voir avec leurs mains" etc.

Resemantizarea expresiilor idiomatice legate de „mână" s-a realizat şi prin simpla considerare a *aspectelor manifestării*: mâna serveşte la muncă dar şi la refuzul activităţii: rom. „a pune mâinile la treabă"(a începe să muncşti), „a pune mâna", „a-şi face mâna"(a exersa, a se specializa), dar, şi a sta „cu mâinile-n sân", „cu mâinile încrucişate", cu „mâinile la spate", cu „mâinile sus" etc. Expresia „manum non vertere" (Cicero) – „a nu se sinchisi" poate fi regăsită în limba română, propunând însă o remodelare la nivelul denominatorului semantic. Metafora rom. „a nu mişca un deget" s-a dezvoltat pe împrejurarea concretă a refuzului implicării personale, a non-stimulării subiective / obiective a unei activităţi / comunităţi umane. Modelul cultural / mental este semnificativ prin puterea sugestiei. Categoriile de reprezentări ale mentalităţii moderne au mutat diacronic metafora pe ancadramentul altor referenţi (elemente aparţinând corpului omenesc sau mediului înconjurător): „a nu mişca un deget", „a nu mişca un fir de păr", „a nu mişca un pai", „a nu mişca un fir de aţă", „a sta cu mâinile în sân", „a sta cu mâinile în buzunar" etc. În sinonimie diacronică, limba română operează mutaţii şi la nivelul sensurilor iniţiale. Pe aceleaşi fundamente lexicale, „a nu mişca un deget" poate dobândi o valoare de natură transindividuală, mai cu seamă în presa actuală, unde înseamnă contextual „a nu-ţi fi permisă o anumită activitate fără acceptul cuiva" („Soldăţeii lui Petrescu nu mişcă un deget fără acceptul generalului lor român", „Gazeta Sporturilor"), la fel ca şi „a nu mişca un fir de păr" (expresie familiară utilizată în probele destinate anchetelor).

BDD-A20581 © 2010 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:03 UTC)

În limba latină, „*manum lavat*” (Seneca) evocă împrejurarea concretă a atitudinii omului față de sine, a respectului de sine, prin gestul, golit de orice conotații ritualice, de a se spăla pe mâini. Vocabularul panlatin a dezvoltat o valoare marcată de reciprocitate: în mod simetric, rom. „o mână spală pe alta” este sintagma reciprocității, pe care o regăsim în sfera moralei și a psihologiei, dar mai cu seamă a mentalității grupului. Inițial, simplă sintagmă, formula a devenit deosebit de expresivă prin contaminarea sensurilor, prin nuanțarea semnificațiilor: rom. „o mână spală pe alta”; it. „una mano lava l'altra”; port. „uma mão lava a outra”. În limba franceză, „*une main lave l'autre*” – considerată ca provenind din scrierile lui Platon – a pătruns în sfera proverbelor și are o valoare profund laică, profană. Expresia a fost consemnată în documentele de cultură începând cu secolul al XIX-lea și propune imaginea ajutorului reciproc între părți asemănătoare: mâna dreaptă spală mâna stângă, iar mâna stângă spală mâna dreaptă. În același timp, această imagine evocă circumstanța unei complicități, a solidarității dintre *pater familias* și membrii casei sale, sau a solidarității pancronice a lui *homo oeconomicus* – de pildă, în măsura în care ambele mâini se spală printr-un singur gest.

Tiparul cultural (sub numeroasele lui aspecte) are o valoare fundamentală în studiul frazeologiei comparate și din altă perspectivă: expresiile utilizate de comunitățile umane co-religionare, de exemplu, reflectă morala generată de dogma religiei respective. În acest context (al legăturii indestructibile dintre model și limbă), limba pune în valoare – prin instrumentele proprii – semnificațiile noi, sensurile revendicate de contextul cultural (Claude Lévi-Strauss remarca faptul că „limbajul poate fi considerat ca un fundament, destinat să capete structuri mai complexe uneori, dar de același tip cu ale sale, care corespund culturii privite sub diferite aspecte”). Utilizarea formei de reflexiv în expresiile: rom. „a se spăla pe mâini” și fr. „s'en laver les mains” modifică radical perspectiva și categoriile de reprezentări, prin situarea lui *homo religiosus* sub incidența factorului de natură spirituală. Referința cunoscută în întreaga comunitate creștină „de a se spăla pe mâini” este atribuită de Sfânta Scriptură lui Pilat din Pont: „Și văzând Pilat că nimic nu folosește, ci mai mare tulburare se face, luând apă și-a spălat mâinile în fața mulțimii, zicând: „Nevinovat sunt eu de sângele Dreptului Acestuia. De acum, pe voi vă privește” (Matei, 27:24). Extinderea ideii de purificare morală apare în contextul în care înțeleptul judecător roman înțelege că intervențiile lui se dovedesc inutile față de rezistența adversarilor lui Iisus. Exprimarea analogică a putut identifica, în lipsa unui consens de gândire și de opinie... atât de necesar momentului, paradigma pretextului supraindividual: expierea, purificarea propriei conștiințe de păcat. Pentru Pilat, în-

BDD-A20581 © 2010 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:03 UTC)

cercările repetate de a determina respectarea valorii au dus la tot atâtea eşecuri, iar faptul impunea degrevarea de responsabilitate printr-un gest ritualic. Omul modern a mutat metafora din sfera religioasă în spaţiul altor denominatori semantici, de tipul „a se spăla pe cap" (cu sensul de a se elibera de responsabilitate). Astfel de structuri echivalente, în variaţie liberă, nu numai că reprezintă un alt nivel al spiritualităţii umane, după aproximativ două milenii, având o dimensiune colocvială, ci marchează desacralizarea mentalităţii omului modern, prin înstrăinarea parţială de comportamentul religios. Observăm, în consecinţă, că modelul cultural, pe de o parte, denominatorul semantic şi marca verbală, pe de altă parte – oricât de consacrate ar fi construcţiile frazeologice ale unei limbi, de gramaticalizate – contribuie sistemic la dinamica diastratică. De la „*manum lavat*" la „o mână spală pe alta", „a se spăla pe mâini" până la „a se spăla pe cap" există o ierarhie de marcă diastratică şi de cultură. Ni se pare destul de evident că prima expresie are valoare stilistică neutră (în registrul denotativ) spre deosebire de structura „o mână spală pe alta" (în registrul conotativ). Expresia „a se spăla pe cap" este marcată ironic, depreciativ (în registrul colocvial), această nuanţă stilistică fiind din ce în ce mai frecventă în realizările frazeologice contemporane. Ironia este accentuată de substituţia nominală, atipică în raport cu un comportament ritualic al fiinţei, dezvoltat pe tiparele religioase ale culturii creştine.

Pornind de la exemplele discutate, observăm că metaforele „mâinii" organizează două sisteme opuse, consubstanţiale celor două tipare culturale, şi definesc două tipuri fundamentale de mentalitate, de manifestare a individului: în relaţie cu un altul – identic sieşi şi –, în relaţie cu Celălalt, Unic, inegal în raport cu sine. Ce deosebiri şi ce tip de corelaţii se stabilesc totuşi între aceste două modalităţi atât de diferite de structurare a aspectelor, a interacţiunii umane, omniprezente în majoritatea limbilor indo-europene? O corelaţie este menţinută prin „denominatorul semantic" prototipic, iar alta prin sistemul lingvistic. Caracteristicile „denominatorului semantic" se dezvoltă într-o pluralitate de realizări colaterale, de structuri frazeologice, încă din indo-europeană. În exemplele discutate, deosebirile dintre cele două modele culturale sunt legate de modalităţile de reprezentare a două dintre caracteristicile aparţinând denominatorului semantic: reciprocitatea şi opoziţia (mâna dreaptă / mâna stângă). Metaforele „mâinii" organizează două sisteme opuse, generate de acest „material" empiric ce caracterizează condiţia ontologică a umanului. În termenii lui A. L. Kroeber vorbind – „mâna" este un *pattern* semantic, un anumit model de gândire şi de atitudine, reflectat într-o terminologie proprie, cu extensie în cultură şi în mentalitate.

BDD-A20581 © 2010 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:03 UTC)

BIBLIOGRAFIA

1. Stanley Barret, *Anthropology,* University of Toronto Press, 1996.

2. Franz Boas, *Anthropology and Modern Life*, Dover Publications, New York, 1990.

3. Pierre Bonte, Izard Michel, *Dicționar de etnologie și antropologie*, Polirom, Iași, 1999.

4. Ernst Cassirer, *Eseu despre om*, Editura Humanitas, București, 1994.

5. James Clifford, *The Predicament of Culture* , Harvard University Press, Cambridge & London, 1988.

6. E. Durkheim, *Formele elementare ale vieții religioase*, Editura Polirom, Iași, 1995.

7. E. E. Evans-Prichard, *Anthropologie Sociale*, Payot, Paris, 2000.

8. James Fraser, *Creanga de aur*, I-V, Editura Minerva, București, 2000.

9. Marie-Odile Géraud, Olivier Leservoisier, Richard Pottier, *Noțiunile-cheie ale etnologiei*, Editura Polirom, Iași, 2001.

10. A. L. Kroeber, *Anthropology: Race, Language, Culture, Psychology, Prehistory*, Harcourt, Brace & World, Inc., New York-Burlingame, 1948.

11. Claude Lévi-Strauss, *Gândirea sălbatică*, Editura Științifică, București, 2005.

12. Claude Lévi-Strauss, *Antropologia structurală*, Editura Politica, București, 1999.

13. Claude Lévi-Strauss, *Mythologiques*; vol. I, *Le cru et le cuit*, Plon, Paris, 1998.

14. Andrei Marga, *Introducere în filozofia contemporană*, Editura Polirom, Iași, 2002.

15. Margaret Mead, *An Anthropologist at Work*, Greenwood Press, 1998.

16. Ruth Fulton Benedict, *Patterns of Culture*, New American Library, Mentor Books, New York, 1934.

BDD-A20581 © 2010 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:03 UTC)